

Varga Csilla

Nyelvkönyvek a fiumei magyaroktatásban

1.1. A hungarológia történetében fontos helyet foglal el az olasz nyelvterületen kialakult magyaroktatási hagyomány, amely több száz éves múlttal, igen szép eredményekkel és mára már kifejlett intézményrendszerrel dicsekedhet. Ennek gyökereit a XIX. századi Fiumében kell keresnünk. A mai Horvátország területén fekvő Rijeka, a hajdani Fiume egykor fontos központja volt a magyar–olasz kapcsolatoknak. A hungarológia szempontjából az a száz éves időszak szolgál hasznos adalékokkal, amikor a város a Magyar Királysághoz tartozó külön testet alkotott. A három egymást követő magyar korszak (1779–1809, 1822–1848, 1868–1918) nemcsak gazdasági fellendülést hozott a város életébe, hanem a szellemi élet is felpetreződött. Folyóiratok, szépirodalmi és tudományos művek láttak napvilágot, megindult az olasz–magyar fordításirodalom és a magyaroktatás is. A hungarológia történetében itt alakult ki először a graduált nyelvoktatás, itt készültek el az első magyar–olasz és olasz–magyar szótárak, és mintegy hatvan év leforgása alatt hét olasz közvetítőnyelvű magyar nyelvkönyv született.

1.2. A XIX. századi Fiume nem először kap helyet a Hungarológiai Évkönyvben. Az első számban JÓZSA Judit a város szociolingvisztikai helyzetét vizsgálta, a második kötetben pedig PELLEK Tamás a fiumei iskolarendszert mutatta be. Hogy megértsük a város különleges helyzetét, szükséges ismerünk annak történelmét, művelődéstörténetét és nyelvi sokszínűségét egyaránt. Mivel az említett írások átfogó képet adnak minderről, ebben a tanulmányban nem térek ki ezekre a témákra. A célom inkább az, hogy – e két közleményhez kapcsolódva – bemutassam a korszak magyar nyelvkönyveit, ezeken keresztül a magyar mint idegen nyelv módszertanának fejlődését, valamint a felsorolt könyvek közül egyet, a legutolsót részletesebben ismertessem.

2.1. Az olasz közvetítőnyelvű nyelvkönyvírásnak már azelőtt is volt némi előzménye, hogy a fiumei tanárok elkészítették volna segédeszközeiket diákjaik részére. Az első ilyen kiadvány 1827-ben látott napvilágot Rómában. Szerzője, DEÁKY Zsigmond a lucchai Bourbon Károly Lajos hercegnek dedikálta *Grammatica Ungherese ad uso degl'italiani* című nyelvтанát. Erről azonban a fiumeieknek nem volt tudomásuk.

Fiumében az első magyar időszakban a magyar nyelv oktatása még nem volt jelentős. Az iskolákban még nem tették kötelező tárggyá, épp csak megbújt a többi stúdium között, és alig néhány diák látogatta az órákat.

2.2. 1822-ben, amikor a város ismét magyar irányítás alá került, az elemi iskolák második osztályától bevezették a magyar nyelv oktatását is. A gimnáziumban 1829-től volt kötelező a magyar nyelv tanulása. 1830-tól Császáz Ferenc töltötte be a magyartanári állást, és hároméves tapasztalatára alapozva 1833-ban jelentette meg magyar nyelvkönyvét *Grammatica ungherese* címmel. Nem volt tudomása Deáky Zsigmond könyvéről, így abban a hitben élt, hogy elsőként készítette az olasz anyanyelvű tanulóknak nélkülözhetetlen segédeszközt.

Császáz Ferenc a klasszikus latin grammatikák hagyományán nőtt fel, amely a beszélt nyelvvel szemben a nyelvtan tanítását részesítette előnyben. Ezek a leíró nyelvtanok a szabályokat hosszán, részletesen taglalták. Egyetlen kivételt sem felejtettek ki, mivel a teljes rendszer leírására és a tökéletes nyelvtani ismeretek átadására törekedtek. Ennek a célnak az elérésére a deduktív eljárás bizonyult a leghatékonyabbnak: a szabályismertetések után ragozási mintákat és példákat hoztak, a gyakorlásra szánt feladatok kizárólag kétirányú fordításokból álltak. A hétköznapi nyelvhasználatot nem tartották méltónak a grammatika tudományának közvetítésére, ezért a nyelvtanulók elsősorban szépirodalmi (főleg klasszikus) szövegekből ismerték meg a nyelvet, s ezek fordításával és mondatainak memorizálásával sajátították el a szókinccset. E nyelvtani-fordítói módszer során az olvasás- és íráskészség fejlődött, a beszédértés és a kommunikáció viszont teljesen háttérbe szorult.

A XVII. században egy olyan irányzat indult hódító útjára, amelynek során már nem leíró nyelvtanok, hanem valódi nyelvkönyvek (vagy a kor szóhasználatával élve: nyelvmesterek) születtek. Ezek már nem kizárólag rendszeres grammatikát adtak a nyelvtanuló kezébe, hanem egy könyvben egyesítették a nyelvtanulás eddig különálló eszközeit: a nyelvtant, a társalgási gyakorlatokat és a szótárt.

Császáz Ferenc is ilyen nyelvmestert készített 1833-ban (*Grammatica ungherese*), nyelvtanában a nyelvtani-fordítói módszer nyomdokain járt. Grammatikája a leíró nyelvtanok szerkezetét követi: hangtan, szótan és mondat; ez utóbbi azonban szinte alig jut szerephez: vizsgálódásának tárgya mindvégig a szó marad, ami viszont a szintetizáló módszer sajátja. A nyelvtan ismertetése rendkívül részletes, de nem közérthető. Stílusa nehézkes, a magyar nyelvre jellemző sajátosságokat nem képes átadni és rendszerben láttatni. Leginkább azok a részek állnak össze stabil szerkezetté, amelyeket a latin (és olasz) nyelvi rendszer mintájára próbál a magyarra is átültetni. Ilyen például az ige-rendszer, amely könyvének végére hiánytalan, kerek egészé formálódik; csak

az a probléma, hogy ez nem a valóságos magyar struktúra, hanem annak „olasz változata”. Olyan igeidőket tanít meg, amelyek már teljesen kikoptak (az általa idézett szépirodalmi alkotásokban is csekély a jelenlétük). Nyelvezete egy olyan fentebb stílt képvisel, amely a diákok hétköznapi beszélt nyelvtől igencsak távol áll, példamondatai mesterkélték, nehézkesek. Ebben a korszakban ez az egy nyelvkönyv készült csak el, a következő fiumei magyar grammatika közel ötven évet váratott még magára.

2.2. A magyartanítás szempontjából a harmadik korszak bizonyult a legtermékenyebbnek: tizennégy év leforgása alatt hat nyelvkönyv jelent meg. 1879-ben látott napvilágot a gimnázium magyartanárának (1870–1882), GRESITS Miksának *Grammatica metodica della lingua ungherese* című nyelvtana. (Sajnos a könyvhöz nem sikerült hozzájutnom, csak utalásokból próbáltam kikövetkeztetni, milyen lehetett a felépítése.) A Budapesti Szemlében – Kőrösi grammatikája mellett – egy fél mondat erejéig az író beszél Gresits művéről is: „Volt ugyan már olasz nyelven írt magyar nyelvtan, így egy Rendszeres magyar nyelvtan, melyet Gressits írt, de ugyan kinek volna lelke 10–13 éves gyerekekkel egy rendszeres grammatikát megtanítani, kivált a mely a nyelvtudománytól már rég sutba vetett neolog alakokat, mint «várni fogtam, várni fogandottam» tanít.”¹ Ez a nem túl hízelgő kijelentés arra enged következtetni, hogy Császár óta nem sokat változott a nyelvkönyvírás, ismét a nyelvtani-fordítói módszerre alapozott leíró nyelvtan született. Éder Zoltán cikkéből az derül ki erről a könyvről, hogy a nyelvismertetés előtt egy elemzést is közöl a szerző a gimnáziumban folyó magyartanításról.

2.3. Az addigi hagyományokhoz képest áttörést hozott GYÖRÖK Leó György *Grammatica metodica della lingua ungherese con esercizi pratici* (1880) című nyelvkönyve. Azt, hogy ő is képes rendszeres magyar grammatikát írni, bizonyította két évvel korábban, amikor kiadta *Elementi di grammatica ungherese* című művét. Ebben az új nyelvkönyvében viszont szakít a leíró nyelvtanok hangtan – szótan – mondattan hármasságával, ehelyett a könnyebbtől a nehezebb felé halad. Két kötetesre szánta művét: az elsőben az egyszerű, a másodikban az összetett mondatokat akarta ismertetni. (Nincs tudomásom arról, hogy e második kötet valóban megjelent-e, vagy mindvégig csak terv maradt.)

Györök vizsgálódásának középpontja nem a szó, hanem a mondat, így képes a beszélt nyelvre irányítani a figyelmet. Az egyes szófajok tárgyalásánál sem kiragadva tanítja meg a szabályokat, hanem mondatba ágyazva. Minden lecke végén *Regole di sintassi* címen összefoglalja a legfontosabb aktuális mondattani ismereteket, s a szabályokat már nem a Császár-féle dagályos

¹ Recenzió: Budapesti Szemle, 1893: 309.

stílusban fogalmazza meg, hanem közérthetően, röviden és logikusan önti szavakba. Az összes nyelvkönyv közül talán az ő táblázatai sikerültek a legjobban. Eljárása ugyan még deduktív, és a feladatok is kizárólag fordítandó anyagok, mégis életszerű példamondatai, rövid leckéi, logikusan egymásra épülő nyelvtana és a szerző törekvése, hogy diákjainak érdeklődését is felkeltse nyelvünk iránt (hangtan nyelvtörténetbe ágyazva), már előre mutatnak a beszéd-központú módszerek irányába.

2.4. LENGYEL János *Corso teorico-pratico di lingua ungherese ad uso scolastico e privato* (1883) című könyvében eltávolodott a leíró nyelvtanoktól, s inkább visszatért a jól megszokott hármás felosztáshoz, és – ahogy elődei – ő is a mondattannal foglalkozott a legkevesebbet. Ugyan a morfológia fejezetén belül a szófajok sorrendjén változtatott, de Györök Leó könyvéhez képest visszalépést jelent a struktúrája. A nyelvtan megtanításában ő is a szabályokból indul ki, amelyeknek megfogalmazása közérthető és lényegre törő. A leckék nála is rövidek, felépítésükben a deduktív eljárás szerint a szabály – példa – gyakorlás (fordítás) sorrendet követik. A szavak megválasztásában is Györöknél kevésbé használatközpontú, inkább a nyelvtani anyag kínálja azokat a kifejezéseket, amelyeket tanít. Összefüggő szövegeket is közöl, ezek közül akadnak könnyebbek és nehezebbek, hosszabbak és rövidebbek (fél oldaltól négy oldalig terjedőek), leírások és párbeszédtek, kultúráközvetítő és tanító-nevelő szándékú olvasmányok egyaránt, a bennük felhasznált szókincs azonban legtöbbször messze van a mindennapi nyelvtől.

2.5. A fiumei nyelvoktatásban KÖRÖSI Sándor volt a legnagyobb újító. Az általam vizsgált könyvek közül a *Grammatica teorico-pratica della lingua Ungherese scritta ad uso delle scuole e dello studio privato* (1891) az első, amelynek előszava is van. Ebből a néhány oldalnyi szövegből rengeteg hasznos információt megtudhatunk, többek között például azt, hogy elődei közül mely külföldi és magyar szerzők munkájára támaszkodott.

A deduktív eljárással szakítva nála a szöveg áll a leckék élén. Ezekből az olvasmányokból kell kikövetkeztetni a szabályokat. Ő már nem a nyelv felől halad a beszéd irányába, hanem fordítva, így nála a nyelvhasználat döntő fontosságú szerephez jut. Rengeteg példát hoz a szerkezetek begyakorlására, a szintetizáló módszeren is túllépve példáiban mondat- és nem szóközpontú. A saját szerkesztésű szövegek (fordítási gyakorlatok) egytől egyig a modern beszélt nyelvet tükrözik, az általa kiválogatott szépirodalmi művek (olvasmányok) pedig érdekesek és szintén viszonylag könnyen érthetőek. Nála a feladattípusok skálája is kibővül: fordítások, ragozási feladatok és megválaszolendő kérdések váltják egymást a leckén belül.

Könyvének első kötetében, az 1891-es *La proposizione semplice*-ben csak az egyszerű mondatok keretén belül mozog. Nemcsak mondattani szinten nem szándékozik a bonyolultabb anyagokig eljutni, morfológiájában is csak a legszükségesebb és legkönnyebb részeket tanítja meg. Az ige kijelentő módján túl nem tekint, szerkesztő elve a gyakoriságon alapul. Sokat ismétel, fokozatosan építkezik, és nem csak tanítani, hanem megtanítani akarja a diákokat nyelvünkre. Hogy az előző könyvekhez képest mennyi időt és gyakorlást szán az anyag rögzítésére, összehasonlításképpen vessük össze Lengyel János és Kőrösi Sándor könyvét. Mindkét könyv 145 oldalas. Lengyel ebben a terjedelemben minden morfológiai szabályt megtanít, és néhány szöveget is közöl. Kőrösi a Lengyel-féle anyag felét dolgozza fel, viszont ezt annyi példával, olyan alapossággal gyakoroltatja be, mintha azonos terjedelműek lennének.

Az anyag feldolgozását a leckék élén álló szöveg meghallgatásával (tanári felolvasásban) és olvasásával kezdték, azután a példamondatok alapján levonták a szabályt, és azt szóban és írásban gyakorolták. Ezután következtek a beszédgyakorlatok, a megválaszolandó kérdések. Ebben a leírásban az olvastató módszerre ismerhetünk, amely a grammatikai-fordítói módszernél nagyobb hangsúlyt fektet arra, hogy ne csak az írás- és olvasási készség fejlődjék.

3. Az eddig említett könyvek mindegyike iskoláskorúaknak íródott (8–18 évesig), DONÁTH Imre viszont a felnőttek esti nyelvtanfolyamára állította össze nyelvtanát. 1892-ben jelent meg a *Grammatica ungherese e libro di lettura* című könyve, amelynek bővített változata 1898-ban került ki a nyomdából. Előszavában ő is hivatkozik forrásaira, ezek között nem szerepel Kőrösi neve, így nem az ő nyelvtanával vetem össze és emelem ki az újításokat, hanem az általa is említett Györök- és Lengyel-féle könyvekkel.

A két grammatika folytatásának tekinthetjük abból a szempontból, hogy ő is szeretné a teljes nyelvrendszert bemutatni: fonetikai fejezete után a morfológia és az egyszerű mondat szabályai vegyesen kapnak helyet. A könyv végén két lecke foglalkozik az összetett mondatokkal: az első a mellérendeléssel, a második az alárendeléssel (ő az első, aki ezt külön tárgyalja). Újdonsága, hogy induktív eljárással jut el a szabályalkotásig. Kőrösinél erre autentikus szövegek, főleg irodalmi alkotások álltak példaként, Donáth viszont elsősorban maga készítette mondatokból indul ki. Az első kiadásban egy idő után közbeékel olvasmányokat is, a második kiadásban ugyanezek a szövegek – sok újjal kiegészülve – a könyv végére kerülnek. Az 1898-as kiadásban a szövegek után kérdéseket is feltesz, ami lehetséges, hogy Kőrösi könyvének a hatása. Szókincese jól használható, nem rugaszkodik el a valóságtól.

Másik fontos újítása a fonetika lassú, módszeres tanítása. Az új kiadásban ehhez gyakorló feladatokat is készít, amelyek nagyon jól használhatóak, bátran ajánlhatóak ma is az olasz anyanyelvűek körében.

Ahogy fentebb említettem, az első fejezet a hangtannal foglalkozik. A magyar betűket és hangokat nehézségi szintekre bontva tárgyalja. Az első leckében azokat a hangzókat veszi sorra, amelyek az olasz nyelvben is megvannak (*a!*, *á*, *e*, *é*, *z...*). A másodikban olyan egyjegyű betűket sorol fel, amelyek vagy hiányoznak az olasz nyelvből, vagy máshogy ejtik őket (*g*, *ö*, *ü*, *i*); a harmadikban pedig azokat a kétjegyű betűket mutatja be, amelyek az olasz nyelvben is megvannak, írásmódjuk azonban különbözik (*cz*, *cs*, *ly*, *ny*, *sz*). Az ötödik lecke tartalmazza azokat a hangokat és kétjegyű betűket, amelyek az olaszból hiányoznak (*gy*, *ty*), vagy írásmódjuk teljesen eltérő (*ds*). A hangokat nemcsak önmagukban mutatja be, hanem szavakba ágyazva is; ezeknek olasz fordítását is megadja. A leckéket rövid szószedet zárja, amelyben a magyar főnevek előtt is kiteszi a határozott névelőt („*A szőlő, a szék, a szó*”²).

A betűk – hangok bemutatásán kívül néhány szabályt is megfogalmaz. Az elsőben a határozott névelők használatáról szól és arról, hogy a magyarban nincsenek nemek; a másodikban az egyszerű mondatról és a két fő mondatrészről, az alanyról és állítmányról ír, valamint arról, hogy névszói mondatainkban nem tesszük ki a létige harmadik személyét; a harmadikban a névszók többes számának képzését, valamint a jelző és jelzett szó viszonyát ismerhetjük meg (melléknév állítmányi és jelzői pozícióban). Néhány példa a leckét záró fordítási gyakorlatokból: „*A kis fiú jó. A kis fiúk jók. [...] A nyúl kicsiny. Ezen pincze nem kicsiny*”; „*La buona parola e cara. Questa tavola e nuova. [...] Quei piccoli ragazzi sono buoni. [...] Questa capra e piccola.*”³

A IV. lecke a magánhangzóké: a hosszú–rövid; majd a magas–mély és középső magánhangzók csoportosítása után rátér a szavak hangrendjére és az illeszkedés törvényére. A lecke fordítási feladatait követően két olvasmányt is találunk: egy 4–5 soros, tanulságos történetet *A rossz fiu*-ról, valamint egy Petőfi-verset (*Szeresd a virágot*).

Az V. leckében említést tesz a határozatlan névelőről, de – mivel állítása szerint a magyarban többnyire elhagyjuk a mondatból – alakját meg sem adja. A melléknévfokozást is szabályba önti, magáról a hasonlító szerkezetről azonban nem tesz említést, pedig a leckét követő fordítási gyakorlatban több ilyen példamondatot is ad („*A tej fehér. A cukor fehérebb, mint a tej. A hó a legfehérebb.*”⁴).

² Donáth 1892: 4.

³ Donáth 1892: 5–6.

⁴ Donáth 1892: 8.

A VI. leckében mutatja be azokat a betűket, amelyek más nyelvekből kerültek bele a magyarba (w, y, q, x), és néhány idegen szón és személynéven kívül nem is találkozhatunk velük. A lecke végén ismét visszatér a melléknév fokozásához: itt a kétalakú formákat mutatja be („*bátorabb – bátrabb, szörnyűbb – szörnyebb*”⁵). Ezek után a hasonlító szerkezet is előkerül. Magyarázataát az olasz nyelv felől közelíti meg.

A VII. leckében összefoglalja a mássalhangzókat, majd ír a szótagolás problémájáról is, valamint még mindig a melléknévfokozásnál maradva igyekszik a magyar nyelvben is alkalmazni az olaszban létező abszolút felsőfokot. Erre ő a *fölte, rendkívül* és *kimondhatatlan* szavainkat találja alkalmasnak. A nyelvteni magyarázatok az *-i* melléknévképzővel zárja. A gyakorlatok után itt is két olvasmányt találunk: az első néhány gyakran használatos mondatot („*Szerencsés útát! Jó napot kívánok! [...] Jó étvágyat! Boldog ünnepeket kívánok!*”⁶), valamint szólásokat és közmondásokat tartalmazó felsorolás, a második pedig egy lírai szöveg, Kisfaludy Károly *Szülőföldem szép határa* című verse.

A második fejezet témája a morfológia. A fejezet nem jelent igazán határt, hiszen az előzőekben is találkozhattunk morfológiai és szintaktikai szabályokkal. A harmadik leckében tárgyalta a főnév többes számát, a nyolcadik és kilencedik leckében ezt a láncolatot viszi tovább, és a rendhagyó alakokkal ismerteti meg a diákokat (*szél – szelek, madár – madarak, tó – tavak, daru – daruk, darvak, kehely – kelyhek*). A kilencedik lecke végén felsorolja a személyes névmásokat.

A X–XIX. leckében az igeragozással foglalkozik különböző igeidőkben és -módokban. Elsőként a jelen idejű alanyi ragozást mutatja be az alapalakokon és az *-s, -sz, -z* végű igéken. Ezután a tárgyias ragozás, valamint maga a tárgy (*L’Oggetto diretto*) bemutatása következik (a lecke végén apró betűvel a személyes névmás tárgyias alakját is megadja). Már itt előhossa az igekötőket is, de nem az irányt jelölő igekötőkről ír, hanem a *meg-, el-, át-, fel-* igekötők jelentésmegkülönböztető szerepéről („*köszönni – ’salutare’, megköszönni – ’ringraziare’, adni – ’dare’, átadni – ’consegnare’, eladni – ’vendere’, feladni – ’spedire’...*”⁷). A XII. leckében már az egyszerű jövő időről (*Il tempo futuro*) van szó, valamint a részes esetről (*Il complimento di termine – dativo*). Folytatva az előző leckében elkezdett igekötők tárgyalását bemutatja, hogy hogyan ékelődik be az igekötő és az ige közé a *fog* segédige.

A XIII. lecke a „végzett jelen időt”, a mai múlt időnket (*Il tempo passato*), a XIV. lecke a „történeti vagy elbeszélő múlt időt” (*Il passato remoto*) és a

⁵ Donáth 1892: 10.

⁶ Donáth 1892: 13.

⁷ Donáth 1892: 21.

„végzett jövő időt” (*Il futuro perfetto*), a XV. lecke pedig „a végzett, valamint a folyamatos múlt idő” (*Il trapassato* és *L'imperfetto*) ragozását tárgyalja. A három lecke anyagát egy összefoglaló táblázatban rendszerezi. A nyelvtani részek közé itt is beágyaz néhány irodalmi szöveget Alvinczytól, Jámbor Páltól, Vörösmarty Mihálytól, Arany Jánostól és Heltai Gáspártól. Itt is elköveti azt a hibát, hogy bár a könyv a deduktív eljárás alapján, olyan szövegeket választ, amelyeknek a nyelvtana még új a diákok számára. Például a *Meg ne vess senkit!* című Alvinczy-szövegben többnyire feltételes és felszólító módú igealakok vannak, amelyeket majd csak az ezt követő leckében mutat be.

A XVI. lecke a feltételes mód jelen és múlt idejű alakjait, a XVII. lecke a felszólító mód alakjait, a XVIII. ennek rendhagyásait foglalja össze. A XIX. lecke az összes eddig tárgyalt alanyi ragozást táblázatba foglalja: a végződések, a ragozott szavakat és azok olasz megfelelőit is beilleszti. Az ikes és a rendhagyó igéket további négy leckében (XXII–XXV. lecke) veszi sorra.

Ezek elé ékelődik be két olyan lecke, amelyek a tőszámnevekkel és azok ragos alakjaival (XX. lecke), valamint a határozatlan, a tört- és sorszámnevekkel foglalkozik (XXI. lecke). A leckéket követő szószedet is matematikai fogalmakat, illetve mértékegységeket tartalmaz.

Az igeveket – a főnévi igeveket és annak személyragos alakjait, valamint a melléknévi igenév három alakját – a XXVI. leckében tárgyalja, majd itt is a végén egy táblázatban összefoglalja őket.

A birtokos személyjelekre is két leckét szán (*Il suffisso del possessore*): először az egy/több birtokos – egy birtok (XXVII. lecke), majd az egy/több birtokos – több birtok (XXVIII. lecke) formát viszi végig. A XXIX. leckében ugyanezt már a habeo-szerkezetekbe ágyazva mutatja meg (*Il concetto del verbo „avere”*).

A tárgyas ragozást összefoglaló táblázatot a XXX. leckében találjuk, ugyanitt sorolja fel a használatára vonatkozó szabályokat. Ezek között ő a következőket jelöli meg:

Határozott névelő használata.

Birtokjellel ellátott főnevek.

Tulajdonnév.

Mutató névmás.

Tárgyragos személyes névmás harmadik személye.

A visszaható (*nézem magamat*), műveltető (*levelet íratok*), szenvedő (*vádoltatom*) és ható igék egyetlen lecke tárgyát alkotják.

A névmások a XXXII. (birtokos, visszaható, mutató és kérdő) és a XXXI-II. (vonatkozó és határozatlan), a határozószók a XXXIV. leckében szerepelnek. A határozószavakat – akárcsak a következő lecke anyagát képező toldalékokat

is – csoportosítja (helyet, időt és módot kifejezők), a helyhatározószavakat pedig az irányhármasság szerint olasz megfelelőikkel együtt egy táblázatban összefoglalja. A XXXV. leckében a személyes névmások ragos alakjait is bemutatja.

A névutókat is (XXXVII. lecke) az irányhármasságnak megfelelően szerkeszti táblázatba.

A vonzatos igék a XXXVIII. leckében kapnak helyet, ezeket a megfelelő vonzatok szerint gyűjti egybe és rendszerezi. A XXXIX. lecke a szóképzést tárgyalja. Az összetett szavak és az indulatszók zárják a morfológia fejezetet. Az indulatszavakat az alábbiak szerint osztályozza:

- Öröm, tetszésnyilvánítás (*Letizia, piacere*): *egészségedre!, éljen!*
- Dicséret, beleegyezés (*Lode, approvazione*): *jól van!*
- Buzdítás (*Eccitamento*): *menjünk!*
- Csodálat (*Meraviglia*): *teringettét!*
- Rosszallás és megnyugtatás (*Disapprovazione é abbonimento*): *dehogy!, elég!*
- Óhaj (*Desiderio*): *segítség!*
- Szidalom, átok (*Imprecazione*): *jaj neked!*
- Félelem (*Paura*): *Jaj Istenem!*
- Fájdalom (*Dolore*): *Jaj Istenem!*
- Együttérzés (*Compassione*): *szegényke!*
- Intés, figyelmeztetés (*Ammonizione*): *vigyázz!, csend!*
- Hívás (*Chiamata*): *állj!*

A harmadik fejezet – a szintaxis – máris az összetett mondatlal indít. Ez a legrövidebb egység, mindössze két lecke alkotja. A XLI. lecke a mellérendelő mondatokkal (*Proposizioni coordinate, Congiunzioni coordinate*) foglalkozik. Ezek mindegyikét bemutatja, a következő kifejezéseket használja rájuk:

- Kapcsolt (*Aggiuntive*)
- Elválasztó (*Disgiuntive*)
- Ellentétes (*Avversative*)
- Következtető (*Conclusive*)
- Magyarázó (*Esplicative*).

A XLII. lecke az alárendelő mondatok (*Proposizioni subordinate, Congiunzioni subordinate*) fajtáit tárgyalja. Felsorolásában a leggyakoribb mellékmondatok szerepelnek, ezeket átlátható rendszerbe foglalja, a bemutatás jól követhető, logikus. Az általa tárgyalt mellékmondatok a következők:

1. Alanyi (*Soggettive*)
2. Tárgyi (*Oggettive*)
3. Jelzői (*Attributive*)
4. Határozói (*Avverbiali*)
 - a. Helyhatározói (*Locali*)
 - b. Időhatározói (*Temporali*)

- c. Módkhatározói (*Di modo, maniera e guisa*)
- d. Okhatározói (*Causali*)
- e. Célhatározói (*Finali*)
- 5. Feltételes (*Condizionali*)

A nyelvtani fejezetekbe huszonhat irodalmi szöveget ékelt be, s a könyv végén levő szöveggyűjteményben ezeken felül még tizenhat irodalmi olvasmány van. Ezek között viccek, mesék és tanulságos történetek egyaránt akadnak. A magyar költők tollából származó verseknek párhuzamosan az olasz fordítását is megadja, a prózai szövegek előtt pedig találunk egy hasznos, jól használható kis írást, ahol a leggyakrabban használatos rövidítéseket gyűjti egy csokorba.

A tankönyv elején rögtön egy jól átlátható, részletes tartalomjegyzéket találunk, ahol külön adja meg a nyelvtani részek, külön a szöveggyűjtemény részét képező olvasmányok fellelhetőségét. Az előszó is arra szolgál, hogy felkészítse a tanulót, mire számíthat a könyv használata során. Az előszóban megfogalmazott elvekhez valóban tartja magát. Könyvének nyelvezete közérthető, tipográfiája átlátható.

A leckék rövidek, egy-két oldalasak, a szabályba foglalásnál igyekezett viszonylag egyszerűen fogalmazni. Tartva magát ahhoz, hogy nem akar eltévedni az apróbb nyelvtani szabályok sűrűjében, elég gyakran (főleg olyan esetekben, amikor a lecke témájától eltérő anyagot mutat be) apró betűs lábjegyzetben tesz említést bizonyos jelenségekről.

A hangtani fejezet hét leckéből áll. Az előszóban arról ír, hogy szándékosan halad lassan az elején, és ennek köszönhető, hogy ennyire elnyújtja a hangok leírását. Ez a valóságban azonban túlságosan töredezetté teszi az egészet; felesleges, sőt, hiba volt ennyire feldarabolni és részletezni a témát. A betűket felsorolja, de a végén nem foglalja össze őket, nem írja le a magyar ábécét, holott – ha máshol nem is – szótárhasználatnál mindenképp szükséges és alapvető lenne az ismerete, már csak azért is, mert éppen ő maga hangsúlyozza a szótárhasználat jelentőségét. A negyven betűt hét leckére elosztva vizsgálja, a leckékben mégsem elsősorban a hangtan körébe tartozó problémákat vizsgálja. Ha már a hangtan a fő témája és valóban az a célja, hogy alaposan elsajátítsák a diákok a helyes ejtést és írást, akkor helyet adhatott volna a magánhangzók és mássalhangzók kapcsolódási törvényeinek, a kétjegyű mássalhangzók megkettőzésének, a fontosabb helyesírási szabályoknak. Gyakoroltathatta volna a hosszú és rövid magánhangzók differenciálását, valamint az olasz nyelvből hiányzó hangok és betűk ejtését és írását. (Valószínűleg ezt a hiányosságot érezhette meg a szerző is, és igyekezett pótolni a könyv második kiadásának *Esercizi di pronuncia* című gyakorlati fejezetével.)

A szerző mindvégig törekedett arra, hogy minden szabályt példákkal is illusztráljon, példamondatait pedig igyekezett a mindennapi köznyelvből meríteni. A leckék felépítése hasonló, a deduktív módszert követi: először példakön bemutatja a tárgyalandó nyelvtani jelenséget, rögzíti a szabályt, újabb példákat hoz, végül egy rövidke szöveget követően mindkét nyelvből fordításra szánt mondatokat kínál, amelyekben az adott lecke nyelvtana és lexicája szerepel.

A morfológia fejezete harminckét leckéből áll. Mivel a főnévvel és a melléknévvvel már az előző fejezetben elkezdett foglalkozni, a fejezet első leckéje a rendhagyó többes számmal indul. Ebből is láthatjuk, hogy bár a könyv fejezeteire tagolódik, mégsem következetes azok fő témájának követésében: a hangtani leckébe szótani és mondattani szabályokat egyaránt beékel. A pedagógiai, nyelvtanításra szánt könyveknél természetes, hogy a használat felől közelítenek a nyelvhez, és a könnyebbtől a nehezebb felé, nem pedig a nyelv legkisebb egységétől a legnagyobb felé építkeznek. Donáth Imre viszont – úgy tűnhet – nem tudja eldönteni, melyik rendszert kövesse. Gyakorlati nyelvkönyvet ír, érzi tehát ő is, hogy egy külföldieknek szánt könyvnek nem a leíró nyelvtanok felosztását kellene követnie, azonban az eddigi hagyományokkal sem akar szakítani, így megtartja a hangtan – szótan – mondattan hármas tagolását. Ugyanez a határozatlanság észlelhető az igeragozások tárgyalásában is: elődeihez és a leíró nyelvtanok hagyományaihoz híven szeretné a különböző ragozásokat egy csoportba gyűjteni, érzékeli viszont, hogy használatuk gyakoriságában eltérést mutatnak, ezért három-négy kisebb tömbre osztja őket. Először az alapalakokon mutatja be az alanyi és a tárgyias ragozást (X–XI. lecke). Ezután a különböző igeidők felsorolása következik (XII–XIV. lecke), majd összefoglalásként az összes alanyi ragozású végződést egy táblázatba helyezi (XV.) Ez a táblázat nagyon jól átlátható: megadja az igeidők jelét, majd csak azokat az alakokat írja ki külön, amelyeket nem szabályszerűen képzünk. Az igemódok ezután kapnak helyet (XVI–XVIII. lecke), a XIX. leckében pedig ezeket is rendszerezi. Kicsit később, a XXII–XXV. leckében találkozunk az ikes és rendhagyó igeik ragozásával.

Csak hosszú kihagyás után, a XXX. leckében foglalja össze a tárgyias ragozást, holott a XI. leckében már bemutatta a jelen idejű alapalakokat. Ahogy az előszóban is leírta, valóban a birtokos személyjelek után hozakodik elő vele újra, ami nagyon jó ötlet, hiszen az alakok nagyon hasonlóak. Nem értem viszont, hogy miért érezte szükségesnek a XI. leckében is felvillantani ezt a ragozást, hiszen ott még a használatáról sem árul el semmit, jelenléte az alanyi ragozás után így sem formai, sem tartalmi szempontból nem indokolt. A ke-

vésbé használatos visszaható, műveltető és szenvedő (XXXI.), valamint a vonzatos igék (XXXVIII.) zárják az igék bemutatását.

A két- és háromalakú todalékok Donáth által használt ábrázolása (pl.: *-n^a-k*) rendkívül találó és hasznos, azonban e forma táblázatba helyezése már nem elég átlátható. Hogy jobban rögzüljenek a végződések, eleinte a ragozott magyar igéket még a fordítási feladatokban is úgy adja meg, hogy a személyragot leválasztja a töről: „*Én kér-e-k. Te kér-sz.*”⁸

A könyv lexikai anyagában már viszonylag hamar előkerülnek a mindennapi életben gyakran használatos mondatok (például a harmadik lecke után álló jókívánságok, köszönési formák vagy az ötödik leckében található napok, hónapok nevei), vagy hétköznapi idilli jelenetei elevenednek meg előttünk: pl. „*Il mio amico gioca e mia sorella suona il pianoforte, il nostro ospite canta, tutti siamo allegri*”⁹ – *Barátom játszik, nővérem zongorázik, a vendégünk énekel, mindnyájan vidámak vagyunk.* Természetesen még nála is találunk erkölcsi nevelési szándékkal megfogalmazott mondatokat: „*A jó társ kedves*”¹⁰, „*Mindig igazat beszéljétek, mert a hazugság utálatos bűn*”¹¹, „*Studiate bene, e farete piacere ai genitori.*”¹² Ennél is gyakoribb a magyarországi vagy fiúmei témájú példamondat: „*Fiume szép tengeri város. A fiúmei kikötő igen erős és biztos. A fiúmei kereskedelem fölötté élénk.*”¹³ A XXVIII. lecke magyar nyelvű fordítási anyaga egy összefüggő szöveg Fiume gazdasági földrajzáról, az olasz nyelvű pedig Magyarország általános ismertetője: „*L’Ungheria, nostra patria, giace nella (-n) parte di sud-ovest dell’Europa. [...] Sua Maesta Francesco Giuseppe e il re apostolico dell’Ungheria. Noi tutti siamo sudditi fedeli di Maesta, il nostro amatissimo Re (-nak).*”¹⁴ A mondatok elsődleges célja azonban mégis az aktuális nyelvtan gyakoroltatása.

A feladatok és olvasmányok a szövegfajták tekintetében párbeszédet és leírást egyaránt tartalmaznak, ami szintén a könyv javára írható.

A részben közbeékelte és a könyv végére illesztett szöveggyűjteménynek inkább már a szórakoztatás és a gyönyörködtetés volt a célja, nem a konkrét lexikai és grammatikai anyag gyakoroltatása. Szerette volna az idegen nyelven való olvasás élményével megörvendeztetni a diákokat, ezért humoros, érdekes történeteket és szépirodalmunk néhány gyöngyszemét tárta olvasói elé. Jó, hogy a magyar verseknek olasz fordítását is közölte, így ugyanis a bonyolul-

⁸ Donáth 1892: 18.

⁹ Donáth 1892: 65.

¹⁰ Donáth 1892: 6.

¹¹ Donáth 1892: 31.

¹² Donáth 1892: 32.

¹³ Donáth 1892: 12.

¹⁴ Donáth 1892: 70.

tabb szerkezetű, nehezebben érthető versek tartalmával is tisztában lehettek a tanulók, az eredeti vers ritmusa és dallama pedig a magyar nyelv szépségét adhatta vissza nekik.

Itt is találunk az országismeret bővítésére szánt olvasmányokat is, a bennük foglalt történelmi események azonban nincsenek időrendi rendszerbe foglalva, nem adnak globális képet a diáknak.

Általánosan elmondható, hogy a szöveggyűjteményben található szövegek szókincese és mondatszerkezete egy nyelvtanuló számára nehezen érthető; gyakran elavult, az irodalmi példák esetében pedig olykor túlságosan választékos a szóhasználat.

3.2. 1898-ban megjelent a könyv javított kiadása. A nyelvtani rész semmiben sem változott, azonban néhány nagyon hasznos kiegészítéssel bővült a szókincese.

A három nyelvtani fejezetet egy kiejtési gyakorlatokat tartalmazó, két oldalas lista (*Esercizi di pronuncia*) követi, amelyben az olasz anyanyelvűek által legnehezebben elsajátítható hangokat gyakoroltatja, differenciálja. Szintén ennek a résznek egy darabja az a – sajnos csak négy oldalas – gyűjtemény (*Esercizi di conversazione*), amely a mindennapi élet legfontosabb területeit felölelve témakörönként csokorba szedi a legfontosabb kifejezéseket, és azokat mondatba ágyazva tanítja. Például: *álmos / éhes / szomjas vagyok, Mi a neved? Hol lakol? Hogy vagy?* – tegező és magázó formában, iskolai párbeszéd a tanórán és azon kívül, párbeszéd a terített asztalnál, időjárás, vásárlás írószerboltban, utazás, menetjegyvásárlás. Ez a szöveget szinte javítás nélkül (néhány reália kivételével, mint például az *itatós*) átvehető lenne egy mai tankönyvben vagy társalgási zsebkönyvben is, annyira életszerűek, aktuálisak és diákközpontúak a kifejezések.

Donáth Imre azt is észrevette, hogy az előző nyelvkönyvében idézett olvasmányok inkább szöveggyűjteménynek, kiegészítő olvasmányoknak, nem pedig szorosan a nyelvtanhoz tartozó egységnek felelnének meg. Ezért az új kiadásban ezen is módosít: először is az összes szöveget kiemeli a nyelvtan fejezetből és *Letture* – 'Olvasmányok' cím alatt gyűjti össze őket, másodszer pedig megkétszerezi az olvasmányok számát. Még egy nagyon fontos újítást vitt a könyvébe: az olvasmány végén a szöveg tartalmára vonatkozó kérdéseket tesz fel, így a megértést ellenőrizni tudja, és az olvasásnak immár más célja is van a helyes kiejtés gyakorlásán túl. (Sajnos csak az első után fogalmazza meg ő a kérdéseket, de hozzáfűzi, hogy az írásokat minden esetben így kell feldolgozni.) Amit az első kiadásban még felesleges helyfoglalásnak tartott (ti. az olvasmányok új szavainak kigyűjtését), az a második kiadásból már nem

hiányzik. A hatodik rész egy rövidke szógyűjtemény, amelyben az olvasmányok száma alatt előfordulási sorrendben felsorolja az új lexikai egységeket (álló betűvel) és azok jelentését olaszul (dőlt betűvel).

Szóvegyűjteményében először kizárólag prózai szövegekkel dolgozik, a sorrendet közöttük pedig nehézségük és terjedelmük alapján állítja fel. Az első tizenöt (többnyire a szerző által írt) szöveg alig pár soros, majd a harmincadiktól hosszuk már az egy oldalt is eléri, az utolsók között pedig már négy-öt oldalas is akad. Arra is kiterjed a figyelme, hogy a szövegekben előforduló archaizmusoknak újabb keletű szinonimáját zárójelben megadja, így a megértést is nagyban megkönnyíti.

A tematika szerinti beosztást is elvégzi: eleinte bizonyos témakörök szavait foglalja rövid szövegbe (az iskola, az iskola épülete, a könyv felépítése, az emberi testrészek, hétköznapiak, ünnepek stb.), aztán néhány állat és növény meghatározása következik (ló, kutya, tyúk, fa) és végül néhány csattanós, tanulságos történetet is elmesél róluk.

Ezeket olyan erkölcsi tanítói szándékú, vagy az emberi furfangot dicsérő olvasmányok követik, amelyeket jobbra régebbi iskolai olvasókönyvekből vagy nyelvtanokból vett át. A harminckettedik olvasmánytól már szépírók munkáit idézi, lehetőség szerint olyanokat, amelyből hazánk történelmét, mondavilágát ismerhetik meg a diákok. Itt már az időrendre is odafigyel: *A magyarok első kijövele Szkhütiából* című Heltai-szöveggel indul ez a rész, és egy eredeti újságcikkkel, *Andrássy Gyula gróf életének bemutatásával* zárul. A nehezebben érthető szövegek feloldása végett két Jókai-történetet olvashatunk: egy szomorú végű novellát *A koldus gyermekéről*, és egy humoros háborús történetet arról, hogy *Hogyan fogott a huszár ellenségét*.

Ötvennégy prózai szöveg után az ötödik fejezetben harminc verset közöl a kortárs irodalomból (*Poesie – Költemények*). Itt is előnyben részesíti a hazafias szellemben íródott költeményeket, vagy azokat, amelyek útmutatást adnak a gyermekeknek a helyes viselkedésre.

Ilyen például Dobos János *Fohász*¹⁵ vagy Pósa Lajos *Megy Ilon az iskolába* című rövidke verse, ami könnyen skandalizáló, valószínű tehát, hogy ezeket megtanulták, és kórusban szavalták a diákok a tanórán. Petőfi *Honfidalán*ának és *A rab oroszlánjának*, valamint Vörösmarty *Szózatának* az olasz műfordítását is közli, T. Grossi *La rondinella* című versének pedig magyar műfordítását adja meg az olasz eredetivel párhuzamosan. A költeményeket Kölcsey *Himnusa* zárja.

¹⁵Donáth 1898: 184.

A második kiadásban végrehajtott változtatásokkal Donáth Imre nyelv-könyve komplex és korához képest modern szemléletű mű lett. Sajnos még ő sem mert elszakadni az évszázados múltra visszatekintő leíró nyelvtanok által kitaposott ösvényétől, azonban egyre inkább érezhető az a törekvés, hogy a nyelvet gyakorlati oldalról közelítse meg.

3.3. Hogy konkrét tanítási körülmények között hogyan is működött ez a módszer, az Donáth egyik kollégájának, Kuvalyák Györgynek a cikkeiből derül ki. A módszer kidolgozásában az volt a kiindulópontjuk, hogy a felnőttektől nem várhatják el, hogy grammatizáló módszer alapján tanulják meg a nyelvet, mivel a tanulásra kevesebb időt tudnak szánni, és náluk valóban a nyelv használata, nem pedig a szerkezetének ismerete a mérvadó. (A magyarázat logikája elfogadható, a tudomány azonban meghaladta ezeket a nézeteket. A felnőttek ugyanis sokkal inkább hajlamosak a rendszerező nyelvtanok elsajátítására, mint a gyerekek, sőt igényük is van arra, hogy tudják, mi miért van.)

Az elérendő célok között nemcsak a társalgás képessége szerepel, hanem a felnőttek eddigi ismereteinek felelevenítése, kibővítése és a hazafias szellem ápolása is.

Az órákon először a fonetikával foglalkoznak behatóan; ennek a menete a következő:

A tanítandó hangzó kiválasztása, ennek alapján olyan szavak gyűjtése, amelyekben a hang szerepel.

A tanár előre mondja a szót, a diák elismétli.

Ha már mindenki helyesen ejti, fel lehet írni a szót a táblára.

Ezután mindenki lemásolja a füzetébe.

A tanár leellenőrzi, hogy jól írták-e le.

A szó jelentését is megadja a tanár (csak gyakori szavakat keres példaként).

A füzetbe leírt szavakat otthon meg kell tanulni.

A szavak után egyszerű, rövid mondatokat is tanulnak; a módszer ugyanaz, mint az előbb. Ha már az összes betűt ismerik, össze lehet foglalni a magyar ábécét, általános gyakorlatként pedig itt lép be az olvasás. Ezen a ponton válik szükségessé egy jól használható tankönyv vagy olvasókönyv. A bennük szereplő szövegeket úgy kell összeválogatni, hogy az a felnőttek foglalkozásának vagy érdeklődési körének megfeleljen. A fokozatosságot betartva legyenek közöttük hosszabb és rövidebb, könnyebb és nehezebb párbeszédes és narratív szövegek.

A százhusz perces tanórát a következőképpen javasolják beosztani:

Házi feladat ellenőrzése.

Új tananyag, nyelvtani szabály tárgyalása és begyakorlása.

Olvasás.

Az olvasmányt itt is a tanár előadásában hallgatják meg először, aztán egy ügyesebb diák, majd a többiek is felolvassák. Mikor már majdnem fejből tudják, felírják a táblára is. Együtt lefordítják, nyelvtanát megmagyarázzák, a hozzá kapcsolódó házi feladatokat megoldják, végül kérdések alapján a tartalmát összefoglalják.

A jó tankönyv kritériumai a következők:

A magyarázatok a felnőttek anyanyelvén készülnek.

Egyszerű, rövid, világos szabálymegfogalmazásai vannak.

Minden szabály után példák és gyakorlatok állnak.

A gyakorlatok szövegét a közélet legfontosabb szavaiból merítik.

A leckék nem tartalmaznak sok felesleges dolgot (sok kivételt, apróbb szabályokat).

Elengedhetetlen a tananyag jó megválasztása és megfelelő beosztása.

A tanfolyamokat általában télen indították, és félévesre tervezték. A hat hónap alatt heti 3x2 órában tanultak. Az első hónapban az egyszerű nominális mondatok alkotásáig jutottak el. A második és harmadik hónap témája az ige-
ragozás volt három igeidőben, alanyi és tárgyias ragozásban. A negyedik hónapban a birtokviszonnyal, az ötödikben a ható, műveltető és szenvedő igék ragozásával, a hatodikban pedig az összetett mondatokkal és annak szórendjével foglalkoztak. A következő, téli kezdésű tanfolyam is hat hónapos; ezen jóformán ugyanazt az anyagot veszik át, csak magasabb szinten. Kuvalyák ajánlatosnak tartja a harmadik féléves kurzus elvégzését is a biztos nyelvtudás érdekében.

A Donáth Imre által használt módszer leglényegesebb elemei: a fokozatosság, a sok gyakorlat, a kontrasztív szemlélet és a rendszeres ismétlés – szem előtt tartva a gyakoriság és a grammatikai/lexikai minimum elvét, melyek még ma is a legalapvetőbb elvárások egy jó nyelvkönyvvel szemben. A végcél a kommunikáció, és minden lépés ennek érdekében történik: „[...] egész tanításunk elintézésénél arra vagyunk kiváló figyelemmel, hogy tanítványaink a magyar nyelvet olyan mértékben s úgy sajátítsák el, a mint ez a magyar nyelven való társalgáshoz szükséges s a mint ezt a közélet megköveteli. [...] Általában arra ügyeljünk, hogy a felnőtteknek nem mint tudományt tanítjuk a magyar nyelvtant, hanem mint a magyar beszédnek a közéletben szükséges eszközét.”¹⁶

Ebből kiindulva a legfontosabb szófajnak az igét tartja: „Az igeragozás tanítását minél előbb megkezdeni s azt jól begyakorolni, igen ajánlatos; mert az ige az, mely a mondatbeli cselekvést kifejezi, így az ige a beszéd főtényezője s ha tanítványaink az igét, mely valamely mondatban mint állítmány áll, értik s tisztában vannak vele, többnyire az egész mondat értelmét is kitalálják.”¹⁷

¹⁶ Kuvalyák 1886: 98.

¹⁷ Kuvalyák 1886: 97.

A fenti összevetésből jól látható tehát, hogy alig hatvan év leforgása alatt milyen irányban fejlődött a nyelvtanítás. A grammatizáló-fordító módszertől eljutott a direkt módszer határáig, olyan köztes eljárásokat kifejlesztve, amelyekkel egyre könnyedebben és egyre szórakoztatóbban tudták a beszélt nyelvet átadni. Ennek a fejlődésnek a koronája Fest Aladárnak, a gimnázium igazgatójának az a célkitűzése (1903/1904), hogy a tanórákon mindinkább a direkt módszert vezessék be, a tanítás nyelvébe pedig építsék be a magyart segédnyelvként.

A nyelvtanok lényeges különbségei után befejezésül néhány **közös** vonásra szeretném felhívni a figyelmet.

Mind az öt könyv a kontrasztív szemléleten alapul, tehát figyelembe veszik a diákok anyanyelvét, jelen esetben az olaszt. Az interferencia-jelenségek megmagyarázására Császár Ferenc még nemigen volt képes, az évek során azonban egyre világosabb magyarázatokat találunk például a tárgyas ragozás vagy az irányhármasság témakörében. Mindannyian elkövetik viszont azt a hibát, hogy az indoeurópai nyelvek felől közelítenek: a latin jól rendszerbe foglalt nyelvtanába próbálják a magyart beilleszteni, ezáltal olyan keretet erőltetnek rá, amely saját struktúrájától idegen. Ilyen például a főnevek esetrendszere, amelyet – a kordivatnak megfelelően négy- (Császár) vagy hat esetű (Lengyel, Györök) beosztásban alkalmaznak; továbbá az olaszban aktív használatban lévő, de a magyarból egyre inkább kihaló igeidők és az egyáltalán nem kedvelt passzív szerkezet megtanítása. Az olaszban az aktív igeiktől márkánsan elkülönül a visszaható igék csoportja, ami ugyan megtalálható a magyarban is, használata elenyésző és nem rendhagyó, a szerzők mégis mindig megkülönböztetett figyelemmel vizsgálják őket. Általánosságban elmondhatjuk tehát, hogy amennyit használ a kontrasztivitás néhány jelenség ismertetésében, annyira árt is, hiszen az írók nem szívesen veszik tudomásul, hogy nyelvünk rendszere alapvetően eltér az olasztól, ezért megközelítésére is másfajta magyarázatok és nézetek szükségeltetnek.

Dolgozatomban igyekeztem átfogó képet nyújtani arról a rövid, de annál termékenyebb időszakról, amely az olasz közvetítőnyelvű magyaroktatás alapjait fektette le. Elkészültek az első szótárak és nyelvkönyvek, felélénkült a fordításirodalom, népszerűsítve ezzel a magyar nyelvet és kultúrát. A magyartanárok keze alatt sok jeles italianista és fordító nevelkedett.

A XIX. századi fiumei viszonyok nagyon sok tanulsággal járnak az új évezredben is. Nemzetiségi politikája, művelődés- és közoktatásügyi intézkedései, iskolarendszere – és még sorolhatnám, mi minden állhatna itt jó vagy rossz példaként előttünk, amelyeknek sorában – levonva a megfelelő következteté-

seket – követendő példákat vagy elkerülendő hibákat láthatunk magunk előtt. Az olasz nyelvű magyaroktatás fejlődése semmiképpen sem érthető meg az itt folyó több évtizedes lelkes munka megismerése nélkül.

IRODALOM

- BALASSA József (1891): Kőrösi Sándor: *Grammatica teorico-pratico della lingua ungherese*. *Egyetemes Philológiai Közlöny* XV. 1092–1093.
- BÁRDOS Jenő (2000): *Az idegen nyelvek tanításának elméleti alapjai és gyakorlata*. Budapest
- CSÁSZÁR Ferenc (1833): *Grammatica ungherese*. Pestino
- DONÁTH Imre (1892): *Grammatica ungherese e libro di lettura*. Fiume. 143 p.
- DONÁTH Imre (1898): *Grammatica ungherese e libro di lettura*. Fiume. 239 p.
- ÉDER Zoltán (1981): *Contributi per lo studio della convivenza delle lingue e cultura italiana ed ungherese nella città di Fiume*. Roma. 181–199.
- ÉDER Zoltán (1983): Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. *Magyar Nyelvőr* 3: 309–323.
- FRIED Iлона (2001): *Emlékek városa Fiume*. Ponte Alapítvány, Budapest
- GIAY Béla – NÁDOR Orsolya (1998): *A magyar mint idegen nyelv / Hungarológia*. Osiris Kiadó, Budapest
- GYÖRÖK Leó Giorgio (1878): *Elementi di grammatica ungherese. I. Parte. Etimologia*. Fiume
- GYÖRÖK Leó Giorgio (1880): *Grammatica metodica della lingua ungherese con esercizi pratici vol. 1*. Fiume
- JÓZSA Judit (2000): Olasz–magyar nyelvi találkozások. In: *Hungarológiai Évkönyv 1*. 85–92.
- KÖRÖSI Sándor (1891): *Grammatica teorico-pratica della lingua ungherese scritta ad uso delle scuole e dello studio privato. Parte I.: La proposizione semplice*. Budapest
- [Rec.] sz.n.: Kőrösi Sándor olasz–magyar grammatikája. *Grammatica teorico-pratica della lingua Ungherese*. In: *Budapesti Szemle* 1893. LXXIII. 309–312.
- KUVALYÁK György (1886): A nem magyar ajkú felnőttek oktatása a magyar beszéd oktatása érdekében. In: *Iskolai Szemle* 1886. V–VI. 71–75, 95–99.
- LENGYEL János (1883): *Corso teorico-pratico di lingua ungherese ad uso scolastico e privato*. Fiume
- PELLES Tamás (2001): A magyar nyelv Fiume közoktatásában. In: *Hungarológiai Évkönyv 2*. 171–187.